

prove to be a basic motive power to create a novel. Intellectual novel has functioned in literature since XX century. The features and differences between philosophical novel are linked with poetical level of the work. Intellectual novel combines not only artistic features of philosophical novel but also the ones inherent to the XX century: psychoanalysis, mythocritics, ethnology, sociology, history, linguistic etc.

Key words: *genre, genre features, philosophical novel, intellectual novel, parable, features of parable.*

УДК 821.161.2-311.6

М. М. Коновалова, Т. М. Грачова

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ЕПОХИ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ В РОМАНІ Л. ПОЛТАВИ «1709»

Стаття присвячена аналізу історичного роману «1709», який розширює рамки художнього діалогу української літературної мазепіани. Інтерпретація образу здійснюється у контексті художнього, історичного та фольклорного дискурсів. Акцентується увага на вдало обраному письменником прийомі паралельного розгортання двох сюжетних ліній, поєднанні науково підтвердженої інформації й вимислу, що дозволило повноцінно й багатопланово розкрити індивідуальне, авторське бачення конкретного історичного часу й людини в ньому.

Ключові слова: *історичний роман, стилізація, літературний дискурс, художній вимисел, сюжетна лінія.*

У 60-их роках ХХ ст. в Україні ідеологічні настанови не дозволяли об'єктивно висвітлювати постать гетьмана Івана Мазепи, всебічне, багатопланове й об'єктивне зображення було можливим лише в діаспорі. Саме українська еміграція продовжила в історичній романістиці ту тенденцію висвітлення гетьмана, яку в кінці ХІХ – на початку ХХ століття розпочали М. Старицький, Б. Лепкий та ін. Метою історичних романів, які позиціонували українські романтики межі століть, було представити характер Мазепи, зняти з нього тавро зрадника, розкрити внутрішню сутність його душі в нелегких пошуках істини, самого смислу існування.

Письменники української діаспори, на відміну від європейських митців, які в низці захоплюючих творів заторкували лише кілька інтимних епізодів з життя великого гетьмана, ставили акцент на національних критеріях як чинниках збереження власної спільної ідентичності, намагалися з художньою об'єктивністю реконструювати козацьку добу, представити її людей згідно з документами або згідно із законами дослідницької ймовірності.

Український еміграційний письменник мурівського періоду Леонід Полтава в історичному романі «1709» запропонував свій погляд на епоху легендарного гетьмана Мазепи. Роман як найбільш відомий українському читачеві твір Л. Полтави був написаний у 1961 році. Текст певною мірою «накладається» на уже відомий до цього часу історичний матеріал про гетьмана, і має багато схожого й багато відмінного, своєрідного. При цьому письменник не лише наслідував чи стилізував, а вів діалог із попередніми науковими та художніми дискурсами.

Метою статті є аналіз авторської концепції постаті гетьмана Мазепи у контексті художнього, історичного та фольклорного дискурсів. Аналіз історичного роману

доповнить цілісну картину дослідницького сприйняття художнього доробку Л. Полтави, окреслить нові грані в історико-літературному дискурсі української мазепіани.

Актуальність статті зумовлена необхідністю повніше розкрити потенціал художнього осмислення національної історії та пов'язаною з цим науковою потребою літературознавчого прочитання й комплексного вивчення творчого доробку Л. Полтави у контексті українського літературного простору.

Леонід Полтава представив українському читачеві відтинок життя і діянь Мазепи як гетьмана Української козацької держави. Ланцюг подій починається з обрання Івана Мазепи гетьманом України і завершується Полтавською битвою та переправою його до Туреччини. Таким чином, автор показав його характер і простежив за діями гетьмана у важливий і відповідальний для держави період, а життєвий шлях героя представив у замкнених часово-просторових межах художньої дійсності.

В історичних романах досить імовірно є інкрустація характерних елементів художньої будови щоденників, мемуарів, літописів. Адже композиція пам'яток XVII ст. досить виразна: докладно визначені хронологічні рамки, неодмінна вказівка року, опис надзвичайних природних явищ, короткий звіт про події та цитування найхарактерніших суджень про них, інтерпретація й своєрідне узагальнення чи моралізаторський коментар. Усе це певною мірою простежується в романі Л. Полтави. Однак письменник створив художнє полотно, а не переказав відомі на той час історичні праці.

Щоб заінтригувати, зацікавити читача, Л. Полтава використав хронікальну форму зачину. Помітне панування хронікальних зачинів у романі досягається завдяки об'єктивізації повіствування, зовнішньому самоусуненню автора і збереженню історичної дистанції. Письменник ніби виступає в ролі хроніста, віддаленого в часі від зображуваних подій. Відсторонюючись від своїх персонажів, автор у творенні образів віддає перевагу таким принципам, як самохарактеристика, розкриття психології персонажів через дії та вчинки, діалоги і внутрішні монологи, тональність мовлення, будову речень, підбір певної лексики тощо.

Перший розділ роману починається словами «Року Божого 1687...» [2, с. 15], протягом усього тексту простежується аналогічний початок наступних його розділів: «Поблизу Золотих воріт 1-го липня року Божого 1706...» [2, с. 80], «Восьмого листопада року Божого 1708...» [2, с. 106] тощо. З наростанням подій у тексті конкретизується не лише рік, але й пора року, місяць чи навіть день, знаменний конкретною подією. Так відбувається до головної трагічної дати, винесеної у назву роману, – дня Полтавської битви. Автор згадує також про дату переправи гетьмана і короля Карла XII до Туреччини, однак ця подія виступає розв'язкою роману. Таким хронологічним обрамленням і викладом матеріалу твір близький до літописання. Письменник досягає точності у зображенні місця та часу дії. Можна припустити, що джерелом твору була фабула літопису, яка зазнала художньої інтерпретації в аспекті романного мислення письменника.

Своєрідні хронікальні зачини, властиві козацьким літописам, відіграють у творі конструюючу роль. Використовуючи елементи стилізації, автор намагався відтворити свою точку зору на описувані події. «Чужа мова» при цьому виконує функцію показника «колериту давнини», а також виявляє компетенцію автора як знавця історичних фактів і можливостей їх сучасної інтерпретації. Таким чином автор прагне творчо синтезувати документальну основу та художній вимисел.

Усі події в романі фокусуються навколо конкретної дати. Рік, у який відбулася Полтавська битва, автор виносить у назву роману. Знаючи з інших джерел про результат битви, читач готовий до сприйняття цієї трагічної події як історичного факту,

а часовий параметр відводить його у відповідне минуле і демонструє історичну правдивість твору. Виступаючи структурним складником тексту, часовий параметр є своєрідним орієнтиром у романі, рамковим знаком.

Здійснюючи реконструкцію козацької доби і акцентуючи на державотворчій національній ідеї, Л. Полтава долучився до розвитку патріотично-пізнавального історичного роману. У тексті він віддавав перевагу конкретним історичним подіям (періоду гетьманування Мазепи, Полтавській битві), постатям (І. Мазепі, П. Орлику, Войнаровському). Вибір художньої форми у письменника проявляється у способі конструювання сюжету твору (лінійно-біографічного). Сюжет роману тримається на розвитку зовнішньої дії. У творі співіснують хронікальні й концентричні засади сюжетобудування, хоч його сюжет нерозгалужений (роман невеликий за обсягом) і наявні лише дві сюжетні лінії, які послідовно чергуються, авторська і читацька увага фокусуються то на одній, то на іншій. Сюжетні лінії розгортаються паралельно і майже не перехрещуються між собою, частково доповнюють одна одну, а іноді виступають контрастом (Мазепа – народ). Уміле комбінування двох сюжетних ліній – лінії Мазепи і лінії народу зближує роман Полтави з пригодницькими текстами. Частотністю й динамікою переключення уваги, темпом оповіді поступово й доволі відчутно досягається зростання напруги й гостроти зображуваного. Трагічна доля державного лідера, якого у вирішальний для України час не зрозуміли й не підтримали представники провідної верстви суспільства, представлена автором як історичний факт. Описом трагічної події Полтавської битви і втечі незначної частини козацтва разом з гетьманом з української землі завершується лінія Мазепи.

Лінію народу позиціонує хutorянин Остап Гармаш. Родинні взаємини його сім'ї, картини народного життя на хutorі, в Писарівці представляють авторський вимисел роману. Селяни люблять землю і смисл свого життя бачать у праці на ній: «Жили Гармаші ... по християнському звичаю. В неділю їздили в село до церкви, ... а в будні орали й сіяли, косили й молотили, звозили, продавали ... А на випадок неврожаю ... завжди вирощували кілька пар породистих татарських коней...» [2, с. 16].

Протягом твору простежується еволюція образу Остапа, в незвичайних, навіть екстремальних обставинах він змінюється. Автор створює нетиповий, винятковий характер, акцентуючи увагу на елементах героїчного та трагічного в його житті, на питаннях самоусвідомлення й громадської позиції особистості. Остап Гармаш, який протягом твору не стояв перед вибором: свої чи державні інтереси відстоювати, залишитися з сім'єю чи вирушити на війну, бути з коханою чи здобувати волю, в кінці роману виступає героїчною особистістю. Автор в подробицях описує романтичну історію переправи через річку Остапа і його коня. Ціною свого життя козак рятує шведського бійця.

Фокусуючи увагу на зображенні приватного життя вигаданих персонажів, автор прагнув відтворити історичну епоху гетьмана Мазепи, подати панорамні картини суспільного життя. Стосунки між Мазепою і політичними лідерами дозволили витворити художньо переконливу візію минулого. Вдало обраний письменником прийом паралельного розгортання двох сюжетних ліній, поєднання науково підтвердженої інформації й художнього вимислу дозволило повноцінно й багатопланово розкрити специфічне, індивідуальне, авторське бачення конкретного історичного часу й людини в ньому.

Товариш Остапа, Сидір Вовк, представляє козацьке середовище. Його батько не раз бував на Запоріжжі, й сам хлопець стежить за козацьким життям. Степовий хронотоп як вихідний пункт для зображення історії XVIII ст. і як засіб типізації козацтва й індивідуалізації таких образів, як Сидір Вовк, майже не представлений у

романі. Козацька Республіка знаходиться десь далеко за хутором, за Писарівкою. Саме туди час від часу навідується молодий козак. Життя простих козаків не потрапляє в поле зору автора. Найближчим оточенням гетьмана Мазепи є Пилип Орлик, Войнаровський... козацька старшина.

У тексті чітко простежується авторська позиція щодо московського війська та шведських вояків. Протиставлення у зображенні виступає домінантним засобом їх характеристики. Незважаючи на те, що росіяни і українці єдиної православної віри, згоди між ними не було. Саме московські драгуни, «немудро в Україну Хмелем раз покликані», вкрали Гармашів плуг. На цей художній вимисел автор неодноразово акцентує увагу читача. Ворожнеча між ними загострилася ще більше, коли в Києві будували укріплення проти шведів. «Козаки, виховані в душі свободи й самодисципліни у війську, зненавиділи московських наглядачів. Там і тут доходило до сварок і бійки. На Подолі москалі відрубали козакові руку, коли той розмахнувся на причіпливого драгуна. Міщани не хотіли дати води зайдам...» [2, с. 87]. Контрастом до них змальовані шведські вояки. Прості люди готові пригощати їх молоком. «Вони платять за все, платять грошима срібними й мідними! Продавайте, люди добрі, хто що може, бо це гарні люди!» [2, с. 125], – говорить про них сільський дідусь.

Історична проза характеризується використанням у своїй тканині різних вставних жанрів, які зберігають свою жанрову та мовну своєрідність. Надзвичайно копіткою для автора була робота над джерелами роману. Своєрідними достовірними фактами художнього тексту Л. Полтави виступають такі історичні документи, як листи офіційних осіб та їх уривки. Наприклад, уривки листа-звіту представника короля Франції Людовика XIV Жана Казіміра Балюза про його перебування в Батуринському замку та переговори з гетьманом Мазепою [2, с. 46–48]. У примітках автор зауважує, де знаходиться оригінал листа і хто його знайшов. Уривок листа Мазепи до полковника Стародубського автор використав з «Історії Малоросії» Н. Марковича [2, с. 103], а уривки з роменського Маніфесту Карла XII передав авторові проф. І. Борщак [2, с. 138]. М. Слабошпицький констатує: «Романові передувала напружена підготовча робота. Навіть дивно для непосидючого й динамічного Полтави – гадається, що висиджування в Парижі над різними джерелами для роману забрало йому більше сил, аніж безпосереднє писання твору; навіть важко уявити, де в нього набралось стільки витерпу для нелюбої його серцю рутинної роботи» [3, с. 683]. Така стилізація доводить про намагання автора використати в своєму творі документи як засіб змалювання епохи, а також свідчить про розуміння письменником важливості документів як головного джерела інформації та закріплення документалізму як жанрової ознаки історичного роману.

Проникнення фольклору у структурні зв'язки роману дозволяє розглядати його як важливий структуроутворюючий елемент тексту, потужний чинник формування його художньої системи. Звернення письменника до усної народної творчості було не випадковим, адже саме в пам'ятках народної культури чи не найбільше сконцентровано риси національного характеру народу, його світосприйняття. Народна оцінка подій, що згодом увійдуть в історію країни, є важливою для Л. Полтави. Фольклор як елемент романтичного українського кліше є беззаперечним доповненням до зображення козацької епохи. Його збирачем і носієм у романі виступає сліпий кобзар з хлопчиком поводитарем Яремою. З часом хлопець підростає, і вже молодий парубок Ярема концентрує в собі погляди українського народу на сучасні йому події. Народно-фольклорна стилізація в образі русявого та синьоокого лірника Яреми є об'єктивізованою і ніби відстороненою від ідейно-образного центру роману, однак це лише перше враження: Ярема, «що нині для народу співає», має багато справ, а головна

з них – кинути «золоте зерно на зорану болем ниву душі народної» [2, с. 83]. Молодий кобзар виступає своєрідним посередником між гетьманом і народом, провісником майбутнього в романі.

У сюжетну канву роману вплітається згадка про народного героя Палія. Цей героїчний образ, оспіваний у народних піснях, певним чином увиразнює епоху Мазепи. Однак авторська художня рецепція образу народного ватажка вступає в полеміку з фольклорною. Творчий задум письменника – представити Палія не ідеалом епохи, а «людиною-мучеником», жертвою, яку приніс гетьман, щоб вирішити питання з Польщею. «Так віддавши на поталу ворогам одну голову, учень Макіявеллі, політик і дипломат Мазепа здобув для своєї держави всю Київщину, що, окупована Польщею, віддавна кликала українського гетьмана» [2, с. 41]. «Народ часто мислить серцем, а гетьман – розумом», – робить висновок автор, вступаючи в діалог з фольклорним дискурсом.

Любовна інтрига у художньому творі відіграє концептуальну сюжетотворчу і проблемно-тематичну роль. Вона впливає на розвиток сюжету, детермінує його, зумовлює гостроту й напругу. Однак Л. Полтава ускладнює любовною інтригою лише одну сюжетну лінію – лінію Остапа Гармаша. Про кохання Мазепи автор лише «утаємничено» згадує, коли через довірену особу гетьманові передають «книжечку, загорнуту – від снігу – у вишивану хустину ... від найбільшої за все довге життя любові гетьмана» – Мотрі Кочубеївни [2, с. 62]. Цей невеличкий коментар автор подає через епізод «переписування-копіювання листів-відповідей» кількома довіреними писарями в гетьманській канцелярії.

Гетьмана Мазепу автор представляє лише у державотворчих процесах, його національний характер значною мірою розкривається через сюжет, який будується на доленосній для українського народу події. Герой позбавлений романтичних поривань і вчинків, його характер представлений в реалістичному ключі. Домінантний інтерес гетьмана – виключно національні питання. Через взаємини з іншими персонажами (П. Орликом, козацькою старшиною, посланцями, Петром I, шведським королем та ін), через важливі політичні події, кризові ситуації, напружені колізії, в яких діє герой, розкривається сутність образу Івана Мазепи. Моделюючи історичні особливості доби та діяльність гетьмана в переломний момент історії українського народу, письменник не ідеалізує його, поставивши в залежність від обставин часу, вміло відтворює переживання героя, повнокровно розкриває мотиви його поведінки (наростання сумнівів, підозр до російського царя, бажання знайти гідного союзника для України тощо).

Вибудовуючи оригінальну модель образу гетьмана через реалістичне увиразнення рис характеру головного героя: мудрість, стриманість і виваженість у поглядах, військовий таланти, автор вийшов за традиційні романтичні рамки і показав постать Мазепи максимально наближеною до історичної. Сюжетні вузли лінії Мазепи наповнені конкретними датами, історичними документами, фактами, в яких рельєфно виявляв себе гетьман, при цьому його внутрішня сутність була набагато ширшою у порівнянні із зовнішнім розвитком подій. Письменник показав життя головного героя в зрілому віці як людини з уже сформованим характером, життєвою позицією, певним соціальним статусом. У романі відчувається авторська позиція щодо героя: уже з перших сторінок видно симпатії автора до гетьмана як мудрого і далекоглядного політика, людини з високим інтелектуальним потенціалом, який він намагався реалізувати на благо свого народу.

Л. Полтава в романі часто наголошує на меценатській діяльності гетьмана, на побудові церков, шкіл, плеканні української аристократії, на єднанні українських

земель. На підтвердження своєї думки автор уводить в текст розмову двох учених: визначного письменника-полеміста Ф. Прокоповича і ректора Могілянської академії, теолога С. Яворського. З їх розмови читач дізнається про панегірика, складеного С. Яворським на честь гетьмана, про гетьманську фінансову підтримку, яку надано студентам академії, про допомогу Мазепи у друкуванні книг у Лаврській друкарні тощо. «Рука Мазепи долучилася» й до архітектури міста – «барокові кам'яниці, золоті бані – усе це його стараннями» [2, с. 80]. Є згадка й про Євангелію, видруковану на прохання гетьмана арабською мовою. Як підсумок розмови звучить риторичне запитання: «Як знавець Ціцерона й Лівія може вести дружбу із знавцем кнута й кайданів» [2, с. 80].

Характеристика персонажа в романі вияскравлюється засобами індивідуалізованого мовлення. Автор часто акцентує увагу читача на красномовність та ерудицію Івана Мазепи. «Свою розповідь гетьман прикрашував то цитатами з латинських чи грецьких письменників і поетів, то французькою приповідкою, то влучним сатирично-гумористичним українським народним висловом, що його вмів добре перекласти латинською мовою» [2, с. 111].

Отже, представляючи власну художню концепцію гетьмана, автор намагається воскресити великий історичний характер «Володаря Країни Козаків». Глибоке вивчення історичного матеріалу, послідовність викладу та чітка світоглядна позиція Леоніда Полтави дозволили йому створити історично правдиву художню версію гетьманування Івана Мазепи, визначити його домінуючі якості – розум, патріотизм, духовний аристократизм, наголосити на особливому історичному призначенні державного діяча – бути провідником і уособленням державної ідеї.

Список використаної літератури

1. Левадний І. Леонід Полтава та його творчість / І. Левадний // Полтава Л. Профілі. – Львів: Логос, 2001. – С. 5–27.
2. Полтава Л. Тисяча сімсот дев'ять / Л. Полтава. – К.: Українська видавнича спілка, 2004. – 240 с.
3. Слабошпицький М. Той, хто допоміг народитися МУРУ. Леонід Полтава / М. Слабошпицький // 25 українських поетів на вигнанні. – К.: Ярославів вал, 2012. – С. 669–683.
4. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / Упоряд. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.
5. Шевельов Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи / Ю. Шевельов // Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І. Дзюби. – К.: Вид. дім «Киево-Могілянська академія», 2009. – С. 633–678.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2014

М. М. Konovalova, T. M. Grachova

THE ART MODELING OF THE PERIOD OF HETMAN IVAN MAZEPA IN THE NOVEL OF POLTAVA L. «1709»

This article analyzes the historical novel «1709», which extends the scopes of artistic dialogue of Ukrainian literary depictions of Mazepa. The interpretation of the image is made in the context of artistic, historical and folklore discourses.

There is focused attention on the well chosen writer's device which is the deployment of two parallel story lines (the lines of Mazepa and the lines of people), allowing the fully and multipronged disclosing of the individual author's vision of the specific historical time and human in it.

Emphasis is put on the use of the styling elements in novel, which are represented by special chronicle beginnings, which are typical for the Cossack chronicles, and by various plug-genres that keep their genre and linguistic originality. These include historical documents (officials' letters and their fragments). Using the styling elements is motivated by the authors of this article as a writer's desire to synthesize creatively documentary basis and fiction. «Alien Language» thus serves as the indicator of «old flavor» and identifies the competence of the author as an expert of historical facts and possibilities of their modern interpretation.

Studying the era of Hetman Mazepa, the authors of the article point to the debate in the contents of the novel, where there is put the author's artistic and folklore reception of image of the national leader Paly. The author presents Paly as a victim, and Mazepa – as a national hero. Through the modeling of historical features of the period of Hetman Mazepa and the state processes, which mostly reveal his national character, the distinct Leonid Poltava's worldview is determined. It allowed him to create a historically accurate fiction version of Ivan Mazepa's Hetman work, to determine his dominant qualities - intelligence, patriotism, spiritual aristocracy, to emphasize the special historic mission of the statesman - to be a leader and impersonation of the state idea.

Analysis of the historical novel will complement a holistic picture of the research perception of L. Poltava's heritage and will determine new boundaries in the historical and literary discourse of Ukrainian depictions of Mazepa.

Key words: *historical novel, stylization, literary discourse, fiction, story lines.*

УДК82.09(477.62=14)(045)

Ю. Б. Кутна

КОРПУС ТВОРІВ РУМЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ФОЛЬКЛОРУ

У статті зроблено огляд опублікованих творів румейської літератури та фольклору, проаналізовано особливості розвитку румейської літератури за періодами, різні способи письмової фіксації румейської мови; розглянуто жанровий склад румейської літератури та фольклору. Автор привертає увагу до проблеми життєздатності румейської літератури та фольклору в майбутньому.

Ключові слова: *румейська література, румейський фольклор, румейський діалект новогрецької мови/румейська мова, корпус творів, періодизація, жанр.*

Румейська література – це література греків-румеїв України, написана румейським діалектом новогрецької мови (за іншими мовознавцями – румейською мовою). Формування та розвиток румейської літератури відбулися впродовж короткого періоду другої половини ХІХ – початку ХХІ століття. Вона тісно пов'язана з румейською фольклорною традицією, що ввібрала в себе ознаки тих культур, з якими греки-румеї контактували спочатку в Криму (кримсько-татарська), а після переселення 1778 року – в Приазов'ї (українська, російська). **Мета** даної розвідки – окреслити корпус опублікованих творів румейської літератури та фольклору. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: аналіз цього корпусу на предмет періодизації та жанрового складу, а також огляд останніх публікацій творів румейських літераторів.